

OTDK-DOLGOZAT

2015

Pro és contra: Dohánytermékek piacszabályozása

Pros and cons: Regulation of tobacco market

Kézirat lezárása: 2013. november 14.

TARTALOMJEGYZÉK

I. BEVEZETÉS	1
II. A KÖZGAZDASÁGTAN A KÁROS JAVAKRÓL.....	3
2. 1. Káros javak keresleti görbéje és ár rugalmassága	3
2. 2. Káros javak hasznossága.....	4
III. POLITIKAI DÖNTÉSEK HATÁSA A DOHÁNYTERMÉKEK PIACÁRA.....	7
3. 1. Globális helyzetkép a dohánytermékek használatára, piacára és szabályozására vonatkozóan	7
3. 2. Globális politikai háttér.....	9
3. 3. Dohánytermékek piacának állami szabályozása	10
3. 4. Cigaretta árak nemzetközi összehasonlításban	12
IV. MAGYARORSZÁGI DOHÁNYTERMÉK-PIAC ELEMZÉSE, PIACSZABÁLYOZÁS	15
4. 1. Dohánytermékekkel kapcsolatos statisztikák Magyarországon	15
4. 2. Dohányzással kapcsolatos fontosabb törvények, jogszabályok	18
4. 3. A 2000-es évek piacszabályozásának értékelése	19
V. DOHÁNYTERMÉKEK PIACÁNAK NEMZETKÖZI ÖSSZEHA-SONLÍTÁSA	22
5. 1. Dohánytermékek piaca és szabályozása Norvégiában	22
5. 2. Dohánytermékek piaca és szabályozása Hollandiában	26
5. 3. Nemzetközi összehasonlítás értékelése	28
VI. ÁRDISZKRIMINÁCIÓ ÉS PREVENCIÓ, AZ ALTERNATÍV MEGOLDÁSOK	30
VII. ÖSSZEFOGLALÁS.....	32
IRODALOMJEGYZÉK.....	34

TÁBLÁZAT- ÉS ÁBRAJEGYZÉK

1. táblázat: Dohányzási szokásokkal kapcsolatos kérdőív eredménye Magyarország, Norvégia és Hollandia vonatkozásában	28
1. ábra: Káros javak keresleti görbéje	3
2. ábra: „Ad valorem” adó esetén a költségvetési egyenes elmozdulása.....	4
3. ábra: Hasznossági függvény képe káros javak esetén.....	5
4. ábra: Globális trendek a dohányzás visszaszorítására	8
5. ábra: Füstmentes környezet (sötétebb szín) magas aránya 2010-ben	9
6. ábra: Átlagos cigarettaárak nominálértéken Európa néhány országában (2013, USD). 12	
7. ábra: A dohánytermékek ára (USD/csomag) és a vásárlóerő paritáson kifejezett GDP/fő értéke közötti összefüggés (N=17).....	13
8. ábra: Dohányárak fogyasztói indexe 2000-től 2012-ig (láncviszonyszám, adatok %-ban)	15
9. ábra: Cigaretta árak alakulása Magyarországon (1996-2012)	16
10. ábra: Dohánytermékek bevétele a kiskereskedelmi eladási forgalomban (%)	17
11. ábra: Koncessziók nyertesei és vesztesei, avagy a koncessziók általános társadalmi hatása	20
12. ábra: Cigarettaforgalom alakulása 2013 júniusában és júliusában (millió szál)	21
13. ábra: Napi rendszerességgel dohányzó fiatalok (16-24 év) aránya Norvégiában (%)	25
14. ábra: Napi rendszerességgel snüsszt (snus) használó fiatalok (16-24 év) aránya Norvégiában (%)	25
15. ábra: Prevenció szintjei dohányzásnál	31

I. BEVEZETÉS

A dolgozat megírásával céloom feltárni a Magyarországon végbemenő szabályozások közgazdasági okait, illetve a nemzetközi összehasonlítás tükrében megvizsgálni annak sikerességét, fenntarthatóságát.

2012. január elsejétől valamennyi zárt légtérű helységben megtiltották a dohányzást, illetve 2013 júliusától érvényben lévő „*Trafik törvény*” értelmében dohánytermékeket már csak Nemzeti Dohányboltokban vásárolhatnak a 18. életévüket betöltött személyek.

Számos kérdés fogalmazódik meg a téma iránt érdeklődőkben. Melyek a dohánytermékek piacának működőképes szabályozási alternatívái? Mi a kívánatos mértéke a jövedéki adónak? Létezik-e „*optimális fogyasztás*” a dohánytermékek piacán? Milyen nemzetközi trendek és tendenciák figyelhetők meg a dohánytermékek piacsabályozásában? Milyen változások történtek nemzetközi szintén a szabályozás terén, és ezek közül melyek lehetnek Magyarország számára reális alternatívák?

A nemzetközi összehasonlítás során tőlünk fejlettebb, magasabb egy főre eső Bruttó Hazai Termékkel (GDP-vel) rendelkező országokat választottam annak érdekében, hogy fejlettebb, de eltérő politikai kultúrájú országok szabályozási gyakorlatait górcső alá vehessem.

A magyarországi piacsabályozás elemzésével és kritikai értékelésével is foglalkozok a dolgozat megírása során, emellett alternatív megoldást szeretnék kínálni a nemzetközi összehasonlítás alapján annak érdekében, hogy a kialakult és az elmúlt időben nagy port kavart témában közgazdaságtani magyarázatokkal alátámasztott álláspontot képviseljek.

A rendszer rövid fennállása okán kevés statisztikai adat áll rendelkezésünkre, azonban a dohánytermékek forgalma drámaian visszaesett, a feketekereskedelem megélénkült, az állam jelentős adóbevételtől esett el és a közgazdasági logika értelmében a fogyasztók olcsóbb alternatívát keresnek szükségleteik kielégítésére.

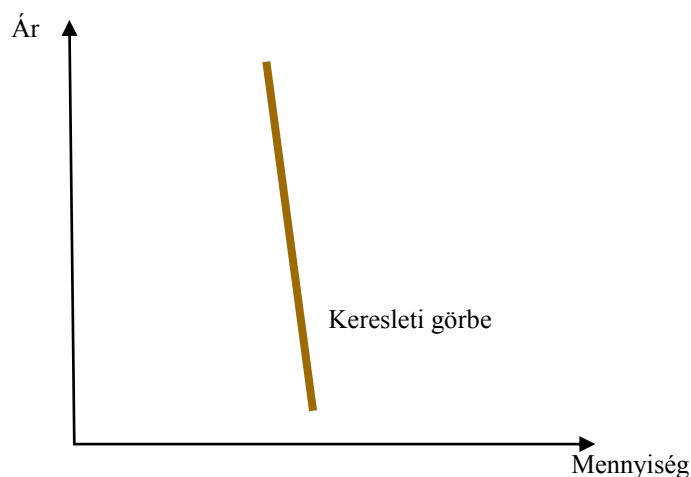
Felmerül a kérdés, hogy mi a kívánatos mértéke a jövedéki adónak? Van-e „*optimális fogyasztás*” a dohánytermékek piacán? Milyen nemzetközi trendek és tendenciák jellemzők a dohánytermékek piacán, és milyen változások történtek a szabályozás terén?

II. A KÖZGAZDASÁGTAN A KÁROS JAVAKRÓL

A közgazdaságtan álláspontja szerint a fogyasztók *preferenciáik* alapján választják meg azokat a termékeket és szolgáltatásokat, amelyeket jószágkosarukba helyeznek és elfogyasztanak. (Varian, 2010) Ezeket a javakat több szempont szerint csoportosíthatjuk, az egyik csoportosítási forma a *termék jellege szerinti*, így megkülönböztetünk *hasznos és káros javakat*. A hasznos javaknál a fogyasztót jóérzet tölti el, addig a káros javak fogyasztása rendszerint valamilyen függőséggel hozható össze. Felmerül a kérdés, hogy a közgazdaságtanban feltételezett racionális döntések miként érvényesülnek a káros javak piacán hozott döntéseinkben? Az államnak kötelessége ezek szabályozása? Ha igen, akkor az állam milyen eszközökkel éljen?

2. 1. Káros javak keresleti görbéje és ár rugalmassága

Ameddig a normál javak piacán a keresleti görbe negatív meredekségű, addig a káros javak keresleti görbéje más képet mutat az *ár rugalmatlanság* miatt. Számunkra ez azért fontos, mert az állam gyakorlatilag a végtelenségig növelheti a termék árát, a függő fogyasztó jó eséllyel szerzi be a terméket még magas áron is.

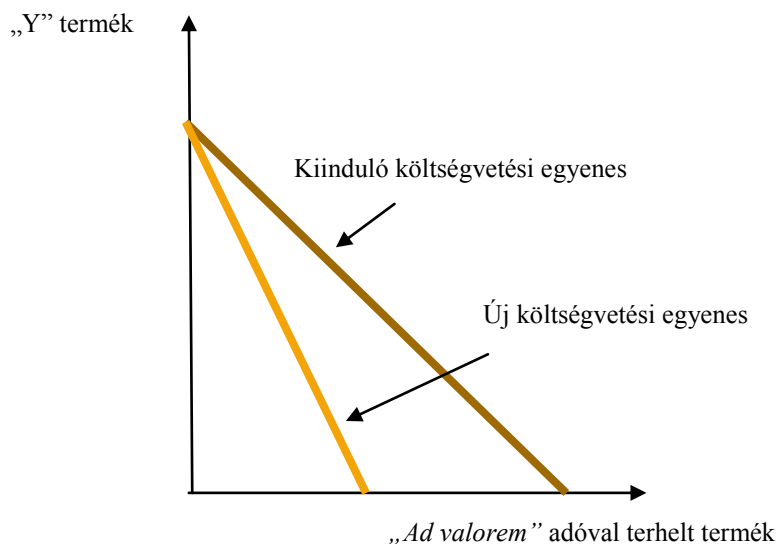
1. ábra: Káros javak keresleti görbéje

Forrás: Varian (2010), Samuelson – Nordhaus (2012) alapján saját szerkesztés

A káros javak keresleti görbéjének képe majdhogynem függőleges egyenes, mivel a fogyasztók az árváltozásra legtöbbször minimális mértékű keresett mennyiség csökkenéssel reagálnak. A keresleti görbe alakjából a gazdaságpolitika hasznát kíván szerezni, így az ár rugalmatlan keresletet megadóztatják, ennek eredménye, hogy a magas adóteher miatt növekedő termékár változáshoz képest kisebb a fogyasztott mennyiség %-os változása. Ezt a jelenséget a gazdaságpolitika *Ramsey-szabálynak* nevezi. (Bod, 2006) A szabályozás lényegében csökkenti az elfogyasztott mennyiséget, valamint a fogyasztónak kevesebb a rendelkezésre álló jövedelme, melyet káros javak fogyasztására költhet, ugyanakkor az állam számára jelentős bevételi forrást jelent.

Amennyiben a fogyasztó káros javat vásárol, döntése nem az optimális fogyasztás elérésére irányul. A dohánytermékek kereskedelméhez jövedéki adó és általános forgalmi adó megfizetése kapcsolódik, ennek közgazdaságtani megfelelője az értékadó (forgalmi adó), melyet a termék ára alapján meghatározott százalékos formában határoznak meg. (Fellegi, 2013) Az értékadót szokás *ad valorem* adónak is nevezni. (Varian, 2010)

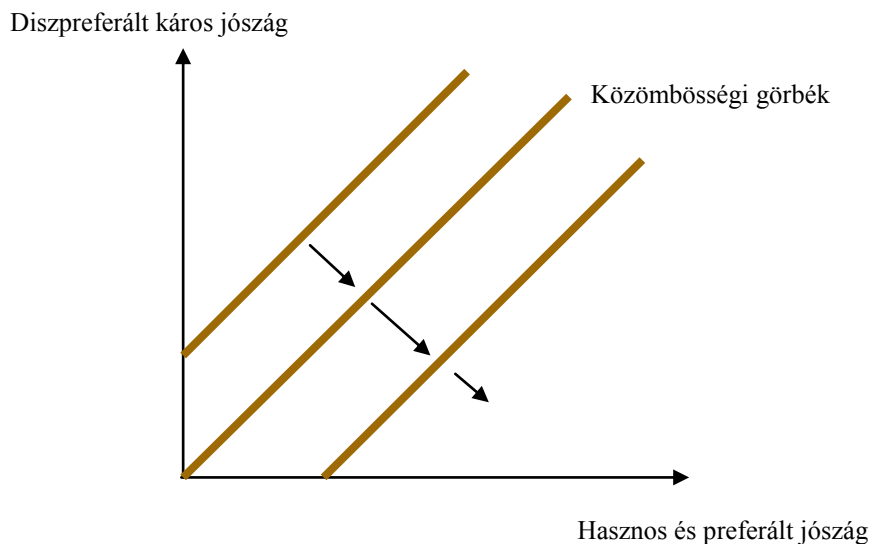
2. 2. Káros javak hasznossága

2. ábra: „Ad valorem” adó esetén a költségvetési egyenes elmozdulása

Forrás: Varian (2010), Samuelson – Nordhaus (2012) alapján saját szerkesztés

A mennyiségi adó hatására a termék ára megnövekedett, így a belőle vásárolható maximális mennyiség lecsökkent. (Samuelson-Nordhaus, 2012)

3. ábra: Hasznossági függvény képe káros javak esetén

Forrás: Varian. (2010) alapján saját szerkesztés

Feltételezzük, hogy a fogyasztó számára két termék kínálkozik fel, jelöljük „ D ”-vel a diszpreferált terméket és „ H ”-val a hasznosat, továbbá tudjuk, hogy a diszpreferált termék káros jószág. A fogyasztó racionális döntése során nem fogyasztana „ D ” termékből, amennyiben valamilyen hatás miatt mégis kötelező lenne, akkor minél több „ D ” egységeről hajlandó lemondani annak érdekében, hogy „ H ” terméket fogyasszon helyette. Ezt a hatást az ábrán látható nyilak iránya mutatja, a preferencia a hasznos („ H ”) termék irányába mozdul el. (Varian, 2010) Ahhoz, hogy a fogyasztó növelni tudja hasznosságérzetét a diszpreferált termék fogyasztása mellett, növelnie kell a preferált termékből fogyasztott mennyiséget, aminek következménye a pozitív meredekségű helyettesítési határaráta.¹

A káros javak piacát az állam szabályozza annak érdekében, hogy kevesebb legyen a fogyasztott mennyiség, így kisebb legyen a fogyasztással okozott *negatív externális hatás*. Valamennyi piacot bizonytalanság jellemez, száz százalékos biztosság-

¹ http://e-learning.sze.hu/MikroTK/m2/o2_10105.html

gal nem jósolhatjuk meg a piacon végbemenő történéseket, nincs ez másként a káros javak piacán sem. Az állam hosszú és rövid távú nyilatkozatai alapján következtethetünk a piacon végbemenő változásokra, melyek rendre a megadóztatott termékek árának növelése a mennyiség csökkentésének reményében, illetve a bevételek rugalmatlansága miatt az állami költségvetés számára plusz pénzforrás teremtése. Mindezt azért teheti meg, mert kereslete rugalmatlan, a fogyasztó kockázatot vállal a káros javak fogyasztásával, mellyel bizonytalanságot, kockázatot generál egészségügyi állapotában.

III. POLITIKAI DÖNTÉSEK HATÁSA A DOHÁNYTERMÉKEK PIACÁRA

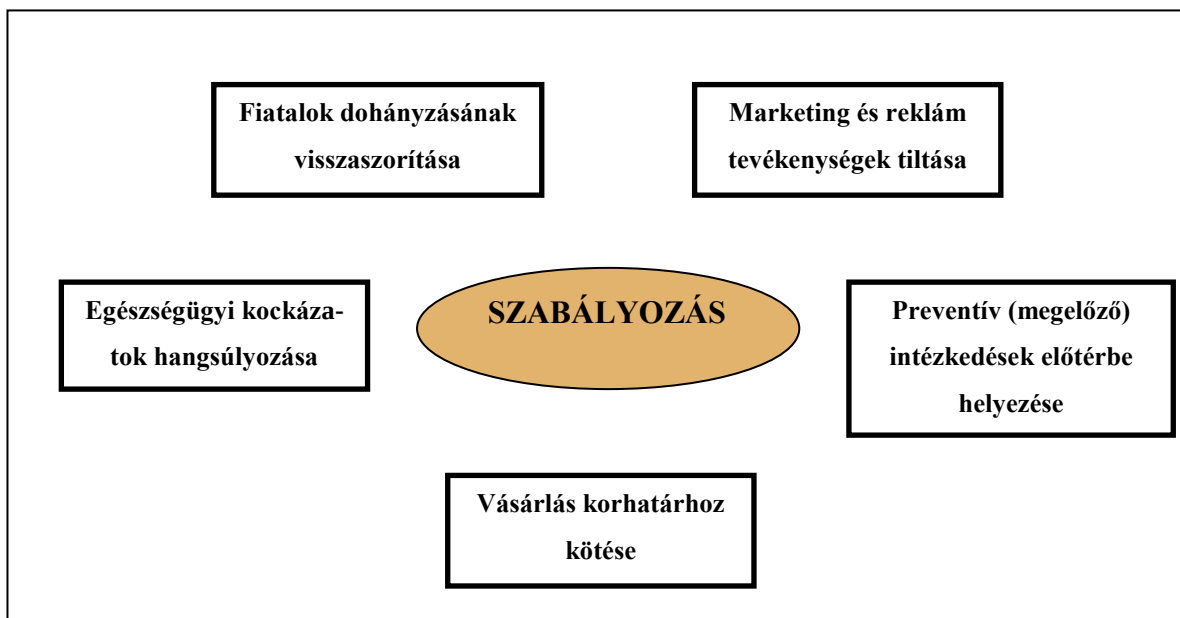
Az előző fejezet röviden összefoglalta a káros javak, így a dohánytermékekkel kapcsolatos néhány közgazdaságtani jelenséget, emellett piaci elégtelenségnek tekintendő, mivel az állam nem tud, vagy nem szándékozik hatékonyan fellépni ellene. (Varian, 2010) Ebben a fejezetben a politikai döntések dohánypiacra gyakorolt hatását fogom vizsgálni.

3. 1. Globális helyzetkép a dohánytermékek használatára, piacára és szabályozására vonatkozóan

Mára aligha találunk olyan országot, ahol a dohánytermékek forgalmazására, használatára nem vezettek be valamilyen jellegű korlátozást, globális szintően egyre nagyobb jelentősége van a felelősségteljes, egészségtudatos emberi magatartásnak, ugyanakkor a globális dohánytermékek piacának összértéke 2012-ben 805,2 billió USD volt, mely az előző évhez képest 4,2%-os bővülést jelentett.²

A világháborút követően globális szinten megnőtt a dohányterméket használók, illetve a használat következtében betegségben szenvedők száma, amely ellen országonként más-más eszközökkel léptek fel, mára többé-kevésbé közös úton haladnak a tagállamok a dohányzás visszaszorítására. A dohánytermékek használatának térnyerése az 50-es, 60-as, valamint a 70-es évekre tehető, majd fokozatos korlátozások és szigorítások léptek életbe, melyek előkészítették a mára szinte egyöntetűen, globálisan elfogadott álláspontot, a határok közötti használatot és szabályozás szükségességét.

² MarketLine Industry Profile: Global Tobacco, August 2013

4. ábra: Globális trendek a dohányzás visszaszorítására

Forrás: Family Smoking Prevention and Federal Retirement Reform alapján saját szerkesztés

Az Amerikai Egyesült Államokban törvényben rögzítették a dohánytermékekkel kapcsolatos szabályozásokat. Jogszabályi kereteket biztosítottak a fiatalok dohányzásának visszaszorítására, a termékek káros hatásaira, a nikotint addiktív drogként azonosították, a vásárláshoz minimum korhatárt szabtak meg, a termékek korábban népszerű reklámjait betiltották. Minderre azért lehet szükség, mert a gyermekek a reklámokkal szemben sokkal hiszékenyebbek, a befolyásolhatóság és a megfelelő háttérismeret hiánya miatt könnyebben formálható vásárlási attitűdjük. (Nagy, 2011)

A termékek csomagolásán elhelyezett címke több célt szolgál, egyrészt csökkenti a termék hasznos reklámfelületét, másrészt a termék betegségekre és káros anyagokra hívja fel a figyelmet. A World Health Organization (WHO) kutatása alapján a dohányzás okozta következmények, illetve káros anyagok ismerete a dohányosok körében megemelkedett a feliratoknak köszönhetően.³

A globális tendenciák kialakulásában nagy szerepet vállaltak a különböző nemzetek feletti szervezetek, mint a WHO, vagy az Európai Unió, melyek törvényi keretek közé szorították a dohánytermékek kereskedelmét, forgalmát, illetve ajánlásokat adtak és adnak arra vonatkozóan, hogy a jövőben hogyan célszerű, illetve kell eljárniuk a tagállamoknak.

³ World Health Organization (2011) - WHO REPORT on the global TOBACCO epidemic, Warning about the dangers of tobacco

5. ábra: Füstmentes környezet (sötétebb szín) magas aránya 2010-ben

Forrás: World Health Organization (2011) - WHO REPORT on the global TOBACCO epidemic, Warning about the dangers of tobacco

3. 2. Globális politikai háttér

Általánosan elmondható, hogy azokban az országokban, melyek forradalmat, polgárháborút, diktatúrát és rendszerváltást éltek meg, sokkal *súlyosabb társadalmi problémákkal* kényszerültek szembenézni, többek közt ez az oka a hosszú éveken át elhalasztott poszt-szocialista országbeli szabályozás megkésetttségének is. Az országokat érintő magas infláció, magas munkanélküliségi ráta, gazdasági struktúraváltás, mely korábbi ágazatok megszűnését eredményezte, éveken át sikerrel elterelte a figyelmet a dohánytermékek piacsabályozásáról. (Honvári, 2006)

Azon felül, hogy a közfigyelman kívül esett a dohányzás korlátozása, az országban megjelent, jelentős tőkeerővel bíró cégek *lobbi útján* éveken át eredményt érhettek el a szabályozás halogatása terén. (Heidenheim et al., 1990) A „*nemcselekvés politikája*” a tárgyalandó probléma napirendre tűzését akadályozza, esetleg a politikai döntéshozók befolyásolásával elhalasszák a szükséges intézkedés megszavazását. (Bayer, 1990) Emellett fontos megjegyezni, hogy a kormányzatok *döntéseiket rendre rövid távon hozzák meg*, a hosszú távú célok megvalósítása valójában csak másodlagos, az állami szféra érdeke mindinkább az állami bevételek maximalizálása és a kiadások racionalizálása, így a jöve-

déki adó és általános forgalmi kulcs emelése inkább gazdasági, mint gazdaságtudományi jellegű. (Bod, 2006)

3. 3. Dohánytermékek piacának állami szabályozása

Adam Smith - a közgazdaságtan atyja - életművében kitért arra, hogy a különböző vállalatok közötti együttműködések és megállapodások piactorzító hatással bírnak. (Smith, 1776) A piaci verseny szabályozását ma már a *versenypolitikaként* tartjuk számon, ennek területe lefedi közgazdasági elméletek és gyakorlati alkalmazások területét, illetve mindent igyekszik jogszabályi keretek közé szorítani. Az első amerikai versenyjogszabályt 1890-ben léptették hatályba és a Sherman-törvény nevet viselte. (Pepall et al., 2008)

Szabályozás alatt általában olyan tevékenységet értünk, mely a társadalmi szinten működő piacok számára törvényi kereteket szab, illetve az azon létrejövő kudarcok megelőzésére irányul, a piacon kialakult externális hatásokat enyhíteni és/vagy megszüntetni kívánja, valamint törekszik a szabályok betartatására és azok megszegését valamilyen módon szankcionálja. (Kovács, 2011)

Magyarország esetében a piacsabályozás valós funkciónak kiteljesedéséhez a *rendszerátalakítás* folyamata vezetett. A nyolcvanas évek végén, illetve a kilencvenes évek elején gyorsan változó politikai, jogi és gazdasági környezethez alkalmazkodni kívántunk, így a korábbi szocialista rendszer tervutasításos gazdaságirányítása és központosított árai fokozatosan eltűntek. A rendszerátalakítás előtti néhány év meghatározta a mai adórendszerünk alapját, Európa nyugati feléhez hasonlóan mi is kialakítottuk a piacgazdaságokra jellemző adórendszert: megjelent a személyi jövedelem adó, az általános forgalmi adó (hozzáadott érték adó) és a *jövedéki adó*. Ez utóbbi az ún. ABC-termékekre vetnek ki, tehát alkohol tartalmú italokra, üzemanyagokra és dohánytermékekre. (Ilonka, 2004; Bozsik, 2013)

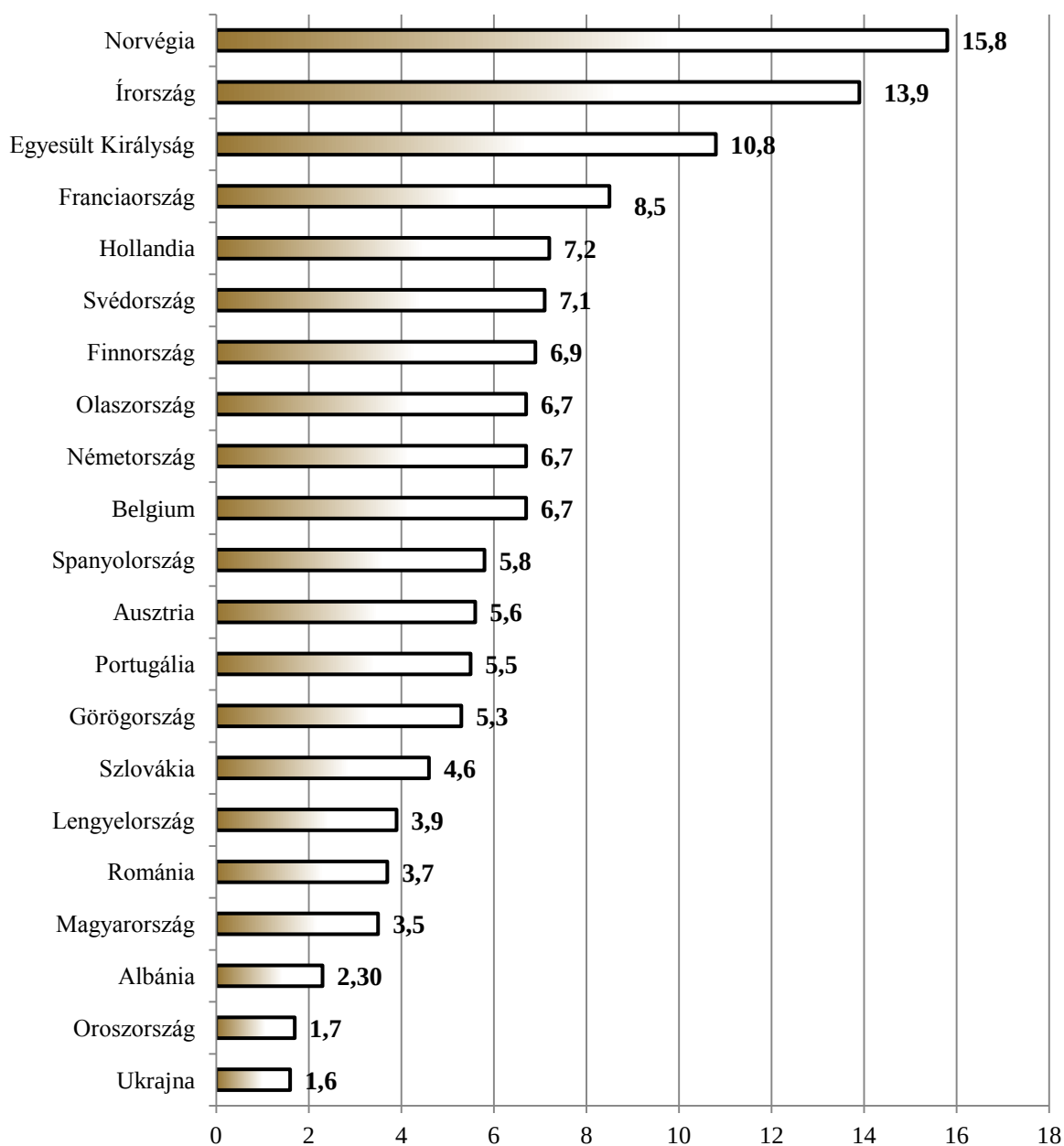
Hazánk az 1990-es években végbemenő gazdasági szerkezetváltozásának következtében a dohánygyárak *privatizáció*n estek át. (Honvári, 2006) A korábbi magyar állam tulajdonában álló gyárakat külföldi, *jelentős tőkeerővel bíró nemzetközi cégcsoportok* vásárolták fel. Feltételezem, hogy a dohánytermékek piacán kialakult *magas piaci kon-*

centráció alapvetően a jogszabályi kereteknek, valamint a rendkívül *magas belépési korlátoknak* köszönhető. A kilencvenes évekre valamennyi gyár elmaradt termelési technológiáját felváltotta a nyugaton évek óta sikeres termelési eljárás, melyhez jelentős tőkeerő szükségeltetett, így a termék termelési feladatainak ellátása néhány vállalatnál összpontosult.

Ahhoz, hogy a jelenlegi szigorúbb értékesítés és fogyasztás szintjére eljussunk, rögzös utat kellett bejárni. Magyarországon az *1999. évi XLII. törvény* korlátozta jelentősen a dohánytermékekhez való hozzájutást, mely a vásárlás korhatárát 18 évben határozta meg, illetve a dohányzást kijelölt helyekre szorította. A nemzetközi trendekkel összhangban hazánk fokozatosan szigorított a szabályozáson, ám a politikai döntéshozók féltve pozíciójukat éveken át elutasították a dohányzás drámai mértékű korlátozását. Ugyanakkor az Európai Unióban érvényes irányelveket - mint a jövedéki adó emelését - fokozatosan érvényre kellett juttatniuk a jogalkotóknak.

Az állam bizonyos termékek és szolgáltatások piacán *koncesszióval* élhet, mely azt jelenti, hogy azok kitermelésében, hasznosításában, értékesítésében korlátozott azok száma, akik részt vehetnek. Az állam koncessziós szerződés útján engedélyezi ezeknek a természeti kincseknek kitermelését, káros javak gyártását, esetleg forgalmazását. (Bíró, 2009) Az állam 2013 júliusától koncessziós szerződéshez kötötte a dohánytermékek kereskedelmét. A kormányzat „*nemcselekvés politikája*” egyfajta kormányzati kudarcnak tekintendő, mivel a globális trendeknek megfelelő alkalmazkodás és szabálykövetés hosszú időn át elmaradt, a törvény hirtelen bevezetésével életidegen légkört teremtett, illetve a kiszámíthatatlan, instabil politikai környezet nem segíti elő a hosszú távon sikeres döntések meghozatalát. (Kovács, 2011)

3. 4. Cigaretta árak nemzetközi összehasonlításban

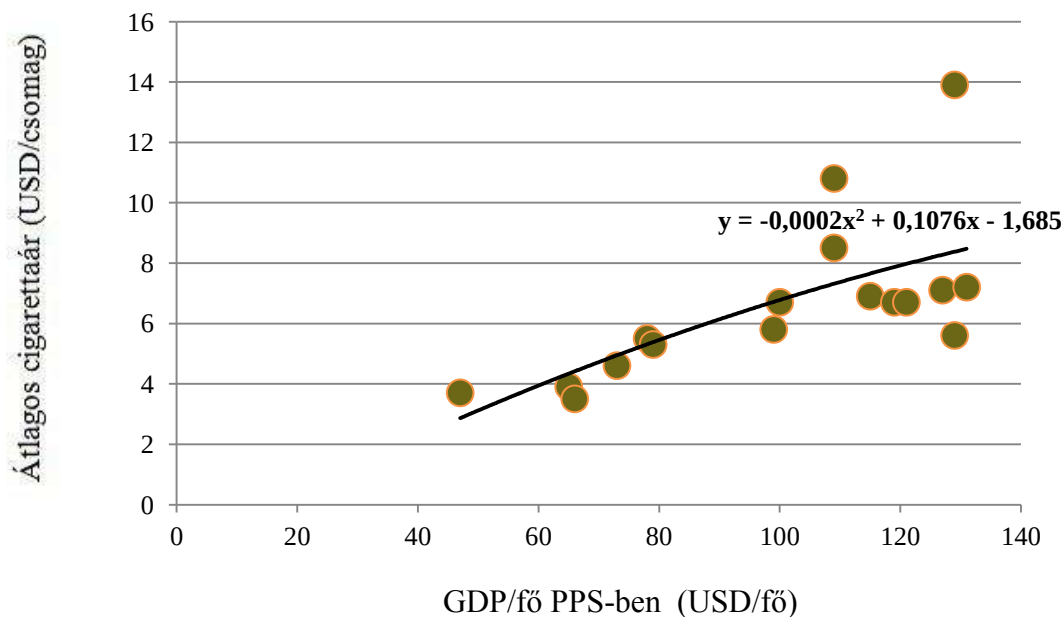
6. ábra: Átlagos cigarettaárak nominálértéken Európa néhány országában (2013, USD)

Forrás: <http://www.cigaretteprices.net/>

A cigaretta árak azonos valutában történő kifejezése során jelentős a szóródás európai viszonylatban, megjegyzendő, hogy az átlagkeresetek is hasonlóan szóródnak, mint

a vizsgált termék árai. Ameddig Magyarországon a vásárlóerő paritáson kifejezett egy főre eső GDP értéke 66 USD, addig Hollandiában ugyanez a mutatószám 131 USD.⁴

A legolcsóbban Kelet-Európában, vagy Közép-Európában juthatunk dohánytermékekhez, addig a hosszabb ideje Európai Unió tagállamok sikeresen alkalmazták a jövővédelmi adó emelésére szóló irányelvet, így ezekben az országokban drágábban vásárolhatunk. Írországban és az Egyesült Királyságban rendkívül magas a dohánytermékek ára, mely összhangban van azzal az intézkedéssel, miszerint azokban az országokban hosszabb ideje már zárt légterű helyiségekben tiltott a dohányzás.

7. ábra: A dohánytermékek ára (USD/csomag) és a vásárlóerő paritáson kifejezett GDP/fő értéke közötti összefüggés (N=17)⁵

Forrás: http://europa.eu/about-eu/facts-figures/living/index_hu.htm és <http://www.cigaretteprices.net/> alapján saját kalkuláció és saját szerkesztés

17 elemű mintát megvizsgálva megállapítható, hogy növekvő vásárlóerő paritáson kifejezett GDP/fő értékhez arányosan magas átlagos csomagonkénti cigarettáár tartozik.

⁴ http://europa.eu/about-eu/facts-figures/living/index_hu.htm

⁵ Vizsgált országok növekvő GDP/fő PPS érték alapján: Románia, Lengyelország, Magyarország, Szlovákia, Portugália, Görögország, Spanyolország, Olaszország, Egyesült Királyság, Franciaország, Finnország, Belgium, Németország, Svédország, Ausztria, Írország, Hollandia.

A két számszerű adatsor közti korrelációelemzés értéke: + 0,6617, tehát a közepesnél erősebb a kapcsolat a két számszerű ismérv között. (Varga, Domán, Szilágyi, 2009)

A vizsgált minta alapján USD-ben megbecsülhető az európai tendenciába „illeszkedő” átlagos cigarettaár, ha felhasználjuk a trendfüggvényt és a GDP/fő PPS-ben megadott adatait:

$$y = -0,0002x^2 + 0,1076x - 1,685$$

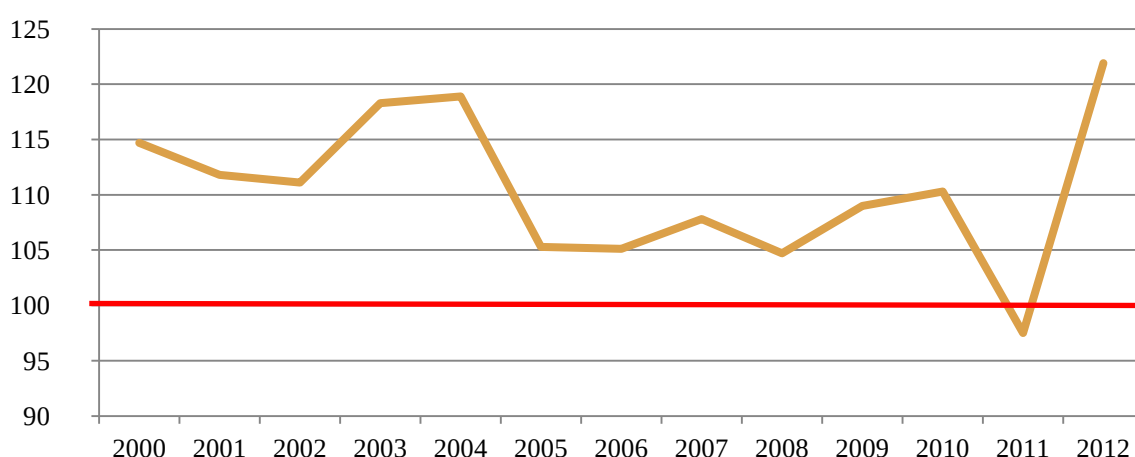
A trendfüggvény segítségével USD-ben megbecsülhető az európai tendenciába „illeszkedő” átlagos dobozonkénti cigarettaár, ha a vizsgált ország egy főre eső vásárlóerő paritáson kifejezett GDP értékét felhasználjuk a számításhoz. Magyarország 2011-es adata alapján 4,54 USD/csomag árat kapunk, ami a 230 HUF/USD árfolyam alapján 1050 forint körül szóródó dobozonkénti átlagárat jelent.

IV. MAGYARORSZÁGI DOHÁNYTERMÉK-PIAC ELEMZÉSE, PIACSZABÁLYOZÁS

Ahhoz, hogy a magyarországi dohánytermékek piacát hatékonyan elemezzük, az elmúlt évek statisztikai adatainak tükrében kezdjük meg vizsgálódásainkat, ezt követően a jogszabályi környezet változása, illetve az ettől várt eredmények elemzése következik.

4. 1. Dohánytermékekkel kapcsolatos statisztikák Magyarországon

Noha globális szinten növekedett a dohánytermékek piaca, Magyarországon nem jelentős, 0,1%-os csökkenést éltek meg a piaci szereplők a 2012-es évben, emellett az elemzők az elkövetkező 5 évre nem jósolnak a piaci értékben számottevő növekedést, vagy csökkenést, a jelenlegi 1,6 billió dolláros értéknél valamivel magasabb értéket jósolnak. A magyarországi piac kimondottan kis szeletét képezi az európai dohánypiacnak, piaci értéke a kontinens értékének mindössze 0,7%-át adja, mégis a piacon végbemenő változásokat szükséges elemeznünk és értékelnünk. Magyarországon a legjelentősebb dohánypiaci termék a cigaretta, így az elemzés erre a termékcsoportra is kitér.⁶

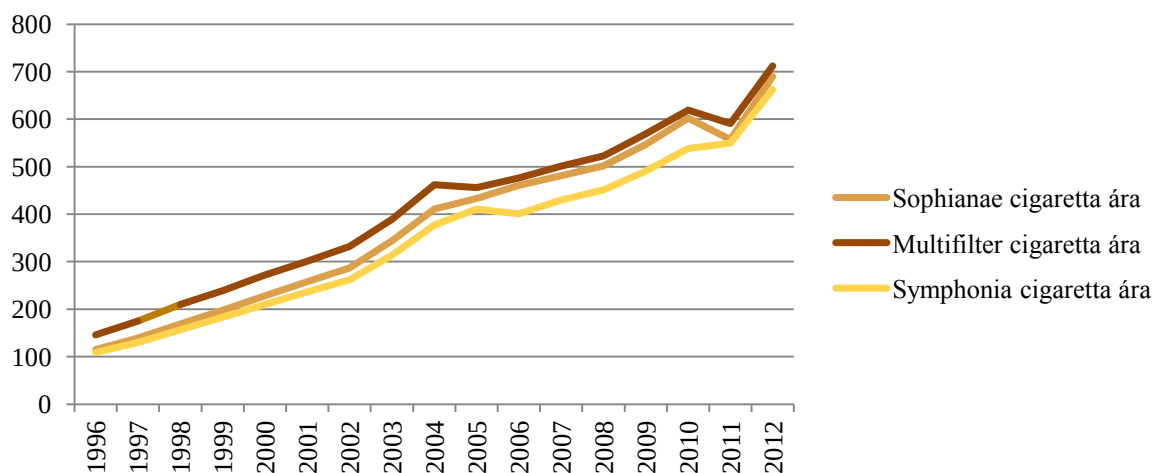
8. ábra: Dohányárak fogyasztói indexe 2000-től 2012-ig (láncviszonszám, adatok %-ban)

Forrás: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qsf005.html alapján saját szerkesztés

⁶ MarketLine Industry Profile: Tobacco in Hungary, August 2013

Noha a kormány az ezredforduló előtt megalkotta a dohányzás szabályozásáról szóló törvényt, a 8. ábra alapján látható, hogy a dohánytermékek ára a legtöbb évben növekedett, de volt olyan év is, a 2011-es, ahol az előző évhez képest olcsóbban vásárolhattak cigarettát Magyarországon. Ugyanakkor elmondható, hogy a dohánytermékeket infláció valamennyi évben lefölözte az éves átlagos inflációt, tehát a dohánytermékek ára nagyobb ütemben növekedett, mint a hétköznapi fogyasztási termékek árai.

Stigler Nobel-díjas közgazdász szerint létezik az ún. „szabályozó foglyul ejtése” effektus, amikor a szabályozás a valóságban nem a közérdeket védi, mindinkább az iparág, vagy valamilyen érdekcsoport számára nyújt előnyöket. Függetlenül a piacsabályozás eszközétől az állam a „nemcselekvés politikájával” súlyosbította a helyzetet, illetve a társadalmát kiszolgáltatottá tette, ugyanis a tőkeerős, erősen koncentrált dohányipari cégek könnyen érvényesíthették elveiket.⁷ (Stigler, 1971)

9. ábra: Cigaretta árak alakulása Magyarországon (1996-2012)

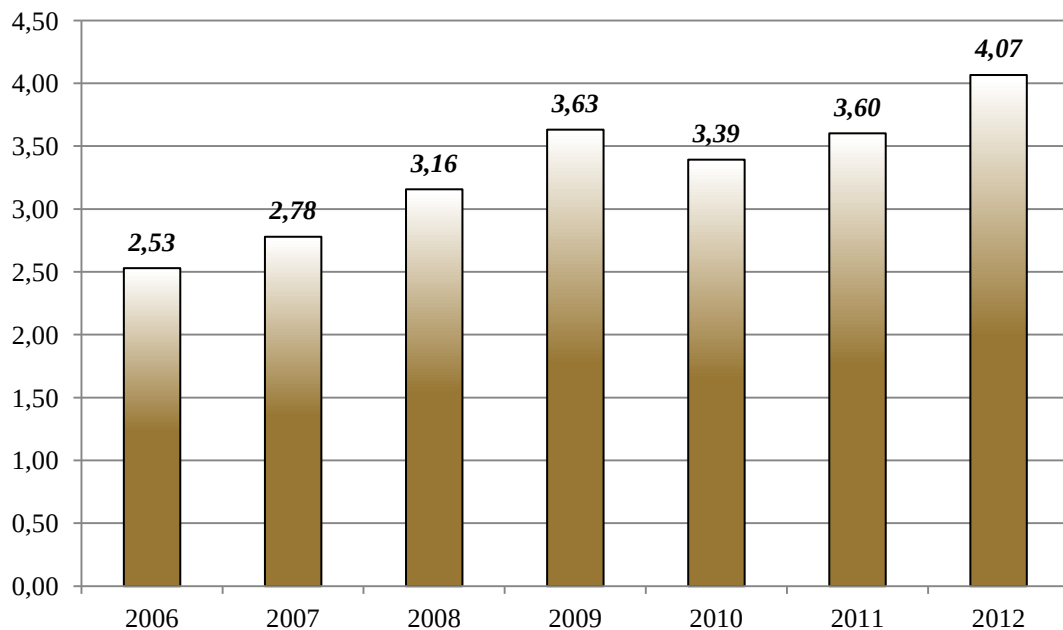
Forrás: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qlsf003a.html?448
alapján saját szerkesztés

A kormányzat, ha nem is korlátozta drámaian az ezredfordulót követően a dohánytermékek fogyasztását, a termékek árai csaknem folyamatosan emelkedtek. A jövedéki adó emelésének hatására 2013 év végére bizonyos márkák csaknem elérik a bűvös 1000 forintos dobozonkénti árat.⁸ Korántsem elfelejtendő, hogy a dohánytermékek piacát a központilag szabályozott árak miatt mindig magasabb infláció sújtja, mint az országos átlag, amelynek két oka lehet: egyrészt csökkenteni szeretnék a fogyasztást, másrészt az

⁷ MarketLine Industry Profile: Tobacco in Hungary, August 2013

⁸ http://hvg.hu/gazdasag/20130812_Itt_az_1000_forintos_cigi

állam számára növekvő adóbevételt jelent, melyet a költségvetési hiány kiigazítására használhatnak fel.

10. ábra: Dohánytermékek bevétele a kiskereskedelmi eladási forgalomban (%)

Forrás: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_okfb001.html alapján saját szerkesztés

A kiskereskedelmi forgalom kisebb szeletét a dohánytermékek kereskedelme jelentette, melyet a 2013-ban életbe lépő „*Trafiktörvény*” megváltoztatott. Egyes vélemények szerint a dohánytermékek kötelező jellegű trafikba üzésével a *kiskereskedelmi egységek száma* az elkövetkező időszakban *csökkenni fog*.⁹ Amellett, hogy a *trafikokban* dohánytermékeket és dohányzáshoz használt kellékeket lehet vásárolni, a *termékpaletta igen széles*: választhatunk energiatalt, kávé, ásványvizet, üdítőt, újságokat, illetve egyéb más, későbbiekben a törvényben meghatározott terméket.¹⁰ Az Országos Kereskedelmi Szövetség (OKSZ) aggodalmát fejezte ki a trafikok kínálatának bővítése tekintetében, véleményük szerint az itt árusítandó termékek túlmutatnak a kereskedelmi egység eredeti funkcióján.¹¹ Felmerül a kérdés, hogy a kibővített kínálat miatt a kiskereskedelmi egységek for-

⁹ http://www.oksz.hu/TRAFIK_130709.htm

¹⁰ <http://nemzetidohany.hu/vonatkozo-jogszabalyok/2013-evi-i-torveny-a-fiatalokak-dohanyzasanak-visszaszoritasrol-es-a-dohanytermek-kiskereskedelmerol-szolo-2012-evi-cxxxiv-torveny-valamint-a-jovedeki-adorol-es-a-jovedeki-termek-forgalmaz/>

¹¹ http://www.oksz.hu/dohany_04.29..htm

galma mennyivel fog visszaesni, illetve hány kiskereskedelmi egység lesz kénytelen lehúzni a rolót.

A 2013 júliusában életbelépő új szabályozás előtti időszakban az országos dohánykereskedelemnek 17,1%-át hiper- és szupermarketek látták el, a piaci tranzakciók mindössze 7,1%-át bonyolították le szaküzletekben (trafik), melyet az állam 2013-tól egyetlen tollvonással megváltoztatott.¹²

4. 2. Dohányzással kapcsolatos fontosabb törvények, jogszabályok

A dohányzás magyarországi szigorúbb korlátozása a *rendszerátváltást követő időszakban* kezdődött meg. A 31/1980-as számú rendeletben a dohányzás visszaszorításáról határozott az Egészségügyi Minisztérium, azonban ebben az időben mind a piacsabályozás, mind a dohányzás korlátozása gyerekcipőben járt, nem volt a vásárláshoz minimális életkor szabva, a terméket nem terhelte jövedéki adó, szinte bárhol lehetett dohányozni.

A rendszerátváltást követően a munka törvénykönyve (1992. évi XXII. tv. V. fejezet) rendelkezett a dohányzás visszaszorításáról, hasonló intézkedéseket tartalmaz az 1993. évi XCIII. törvény a munkavédelemről. 1994-ben a nevelési-oktatási intézmények dohányzással kapcsolatos intézkedéseit emelték törvényi erőre, illetve 1996. évi I. törvény a rádiózásról és televíziózásról, mely megtiltotta a dohánytermékek reklámját. (Reklámkorlátok- és tilalmak) Az 1997. évi CLIV. törvény VII. fejezetében: „*Az állam felelőssége a lakosság egészségi állapotáért, az egészségügy szervezése és irányítása*” érződik a gondoskodó állam szerepe. 1999. XLII. törvény: „*A nemdohányzók védelméről és a dohánytermékek fogyasztásának, forgalmazásának egyes szabályairól*” (NDV tv.) döntött, ezt a törvényt módosították 2011-ben, hatályba lépése 2012. január elseje, a türelmi időszak 2012. április 1.-jén lezárult. Ennek következményeképp valamennyi zárt légtérű helyiségben tilos dohányozni, a törvény néhány kitéfelt tesz csak, így például szállodák erre a célra létrehozott és kijelölt szivarszobáiban, vagy büntetés végrehajtó intézményekben engedélyezi a dohányzást. 2012. évi CXXXIV. törvény „*A fiatalok dohányzásának visz-*

¹² MarketLine Industry Profile: Tobacco in Hungary, August 2013

szaszorításáról és a dohánytermékek kiskereskedelméről” döntött, ennek folyamánya a mára kialakult és oly sokat vitatott trafikrendszer.

A zárt térben történő dohányzás korlátozása új fejezetet nyitott a szabályozás területén, ezen felül a „*Trafiktörvény*” néven elhíresült szabályozással kapcsolatban az ellenzéki politikusok nemtetszésüket fejezték ki. A korábban kiskereskedelmi egységekben történő dohánykereskedelmet megszüntették, azok 2013. július 15.-étől Nemzeti Dohányboltban vásárolhatók meg.^{13,14} Az újdonsült szabályozással a legjelentősebb probléma, hogy ugyan *a dohánytermékek reklámtilalmát nem oldották fel, a dohánykereskedelmi egységek reklámja engedélyezett*. Ez azért aggályos, mert a fiatalok korábban sem vásárolhatták meg a terméket, a szigorítást követően még nehezebben juthatnak dohánytermékhez, ugyanakkor valamennyi helyi újságban, hirdetőn informálódhatnak arról, merre találhatók a Nemzeti Dohányboltok.¹⁵

4. 3. A 2000-es évek piacszabályozásának értékelése

A dohánytermékek függőséget váltanak ki, így egyes közgazdászok szerint áremelésükkel pusztán az állami bevétel növelhető, rugalmatlan keresletük miatt a fogyasztott mennyiség drámaian nem fog csökkenni. (Bod, 2006)

Emellett a kormányzat folyamatosan építi be a magasabb jövedéki adót a termékek áraiba, illetve a korábbi 3-4%-os árrést 10%-ra bővítették ki, melynek hatására a termékek ára az 5 évvel ezelőttihez képest megduplázódott.¹⁶ A termékek jellegéből adódóan valamennyi fogyasztó más termékből vásárol kevesebbet, vesz rosszabb minőségűt, azonban függőségét ki szeretné elégíteni, így kevesen döntenek a leszokás mellett.

Azok a fogyasztók, akik a megemelkedett árat nem tudják megfizetni, olcsóbb alternatívát keresnek, megoldásaikat gyakran a feketepiacon találják meg, így itt vásárolják meg dohánytermékeiket. A cigarettaforgalom drámai visszaesése mögött nem az egész-

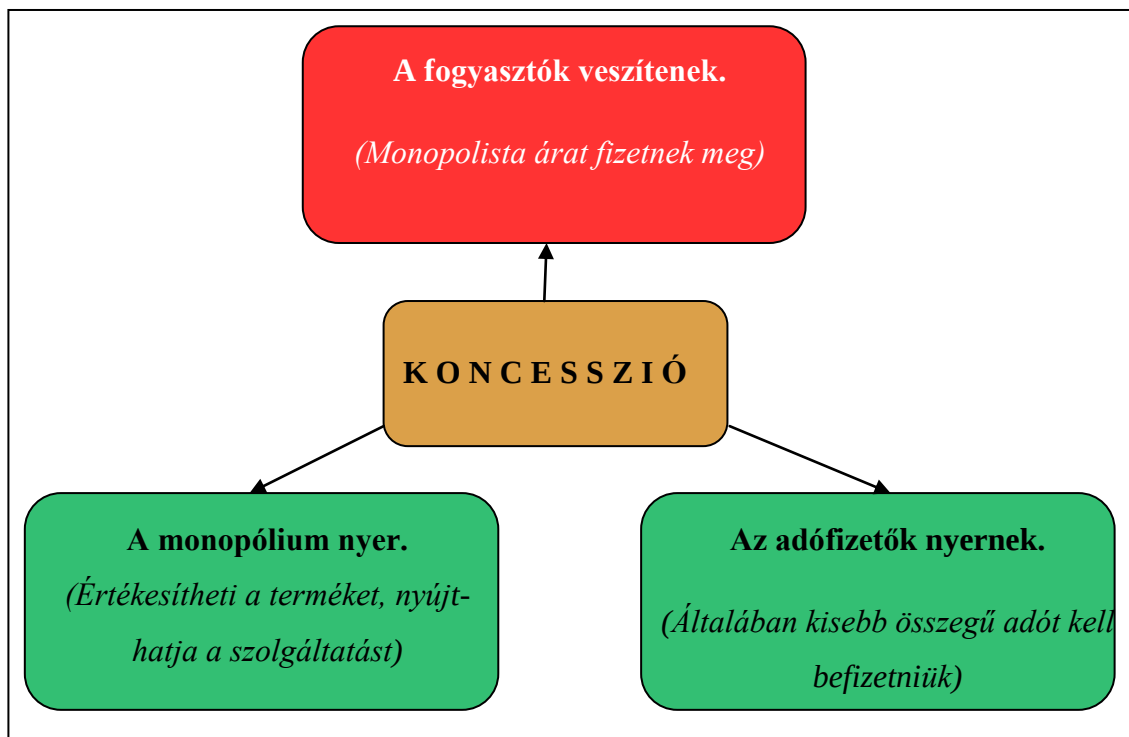
¹³ 181/2013. (VI. 7.) Korm. rendelet: „*A dohánytermék-kiskereskedelmi tevékenységhez kapcsolódó engedélyezési eljárás egyes szabályairól*”

¹⁴ 2012. évi CXXXIV. törvény: „*A fiatalok dohányzásának visszaszorításáról és a dohánytermékek kiskereskedelméről*”

¹⁵ <http://nemzetidohany.hu/hasznos-informaciok/gyik/dohanybolttal-kapcsolatos-kerdesek/>

¹⁶ <http://nemzetidohany.hu/hasznos-informaciok/dijakkal-kapcsolatos-kerdesek/>

ségtudatos életmód elterjedése, hanem a helyettesítő termékek piacának erősödése és a feketekereskedelem megélénkülése áll. A korábban nagy népszerűségnek örvendő olcsóbb cigaretták eltűntek a boltok polcairól, a drámai áremelkedés hatására az árak az idő előre haladtával egyre jobban egymáshoz konvergálnak, így az olcsóbb, házilag készített dohánytermékek piaca is virágzik. Emellett a keleti és déli határ menti településeken, nagyvárosokban, valamint a fővárosban a számla nélküli cigarettakereskedelem fénykorát éli.^{17, 18}

11. ábra: Koncessziók nyertesei és vesztesei, avagy a koncessziók általános társadalmi hatása

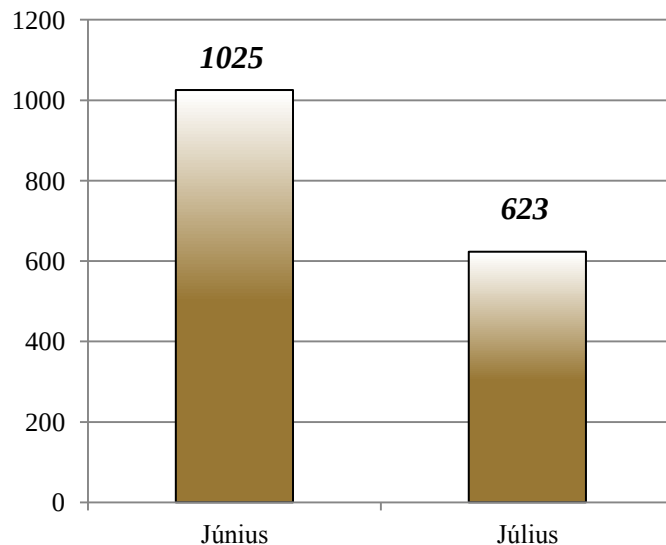
Forrás: Kovács (2011) alapján saját szerkesztés

A koncessziós szerződés kötése során az állam monopoljogokat biztosít bizonyos piaci szereplőknek, akik az így elért monopolista nyereségből bizonyos összeget – ún. koncessziós díjat – kötelesek megfizetni. (Bíró, 2009) A koncessziós szerződések játsszaként történő szimulációjával a három szereplőből kettő nyer, egy veszít. (Kovács,

¹⁷ http://hvg.hu/itthon/20130927_Most_is_dohanyoznak_a_magyarok_csak_maske

¹⁸ http://www.gfk.hu/pressreleases/press_releases/articles/010483/index.hu.print.html

2011) Jelen esetben a monopolhelyzetben lévő dohánykereskedelmi egységek értékesíthetik a függőséget okozó terméket, illetve társadalmi szinten az adófizetők kisebb adóteher megfizetésére kötelezettek, hiszen az adó nagy részét a koncesszió igazi vesztese fizetik, a monopolárat elfogadó fogyasztók, ugyanis ők a monopólium által meghatározott árat kénytelenek megfizetni a függőséget okozó termékért.

12. ábra: Cigarettaforgalom alakulása 2013 júniusában és júliusában (millió szál)

Forrás:

http://www.portfolio.hu/gazdasag/kozel_40_szazalekos_visszaeses_a_dohanyforgalomba_n.189419.html alapján saját szerkesztés

Az átszabott piac nehéz helyzetbe hozott számos kiskereskedelmi egységet, átalakította a kiskereskedelmi áruforgalom szerkezetét, amelyre csak később, a statisztikai adatgyűjtés után tudunk pontos adatokkal és elemzésekkel szolgálni. Feltételezem, hogy a szigorúbban betartott és betartatott dohányzási korhatár következtében a fiatalok körében a feketekereskedelem népszerűvé vált, ugyanis jelentősen kevesebb ráfordításért jutnak füstölnivalóhoz.

V. DOHÁNYTERMÉKEK PIACÁNAK NEMZETKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÁSA

Ahhoz, hogy árnyaltabb képet kapjunk a magyarországi dohánypiacról és annak szabályozásáról, áttekintjük *Norvégia* és *Hollandia* gyakorlatát, így a nemzetközi összehasonlítás révén értékelhetjük a hazánkban végbemenő változásokat, következtéseket vonhatunk le a szabályozással kapcsolatban, illetve megjósolhatjuk annak jövőjét is. A választás azért ezekre az országokra esett, mert fejlett gazdasággal rendelkeznek, ugyanakkor politikai szemléletmódja a három vizsgált országnak jelentős eltérést mutat. Hollandia a „*liberalizmus hazájának*” tekinthető, addig Norvégia is eddig megtermelt jólétéből próbálja egészséges útra terelni polgárait, biztosítani számukra a minél teljesebb értékű és minél hosszabb életet, addig hazánkban *gyors piacsabályozással* kívántak fellépni az egészségtudatosság jegyében.¹⁹

5. 1. Dohánytermékek piaca és szabályozása Norvégiában

Norvégia iskolapéldája a jól teljesítő, sikeres gazdaságoknak, az északi államokat szokás „*Skandináv jóléti államoknak*” is nevezni. Az ember tragédiájából idézve Norvégia az az ország, mely „*véd, nem büntet*”. Tekintsük át, hogyan valósították meg a dohányzás szabályozását fejlettebb országban.

Norvégia *dohánypiaca* az egészségtudatos szemlélet mellett is 2,4%-kal *növekedett* 2012-re, illetve a 2017-ig tartó előrejelzési periódusra 12,5%-os növekedést jósolnak, a piacelemzők úgy vélik, ekkorra a piac eléri az 1,8 billió dolláros értéket.²⁰

Norvégiában dohányzásmentes helynek nyilvánították az ételt, illetve italt felszolgáló intézményeket, az óvodákat, általános iskolákat, valamint a gimnáziumokat, középiskolákat. Az imént említett példákon kívül, valamint a közösségi helyeken a dohányzás engedélyezett az erre a célra kijelölt helyen. A dohányzást a közösségi közlekedési eszközön megtiltották, kivéve a közlekedési eszközön erre a célra kijelölt dohányzóhelyeken.

¹⁹ http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_modern_politikai_iranyzatok_kialakulasa/

²⁰ MarketLine Profile Industry: Tobacco in Norway, August 2013

(pl. dohányzó kocsik a vasúti közlekedésben, vízi járművek) A nemzetközileg csaknem általánosnak tekintett dohányzás szabályozásánál a norvég jóval engedékenyebb, de mi ennek az oka? ²¹ Magyarországon hasonló törvénykezés 2010-től van érvényben annyi különbséggel, hogy hazánkban a közlekedési eszközökön is tiltott a dohányzás.

1973 márciusában döntöttek Norvégiában a dohányzás korlátozásáról, mely törvényt a későbbiekben több alkalommal is kiegészítették, módosították. Ebben a dohánytermékek reklámjait tiltották, valamint a dohányzás számlájára írható betegségek csökkentését irányozták elő úgy, hogy különböző óvintézkedéseket és restrikciókat vezettek be. Szabályozták a termékek és a kellékek elhelyezhetőségét is, ezek a termékek a vásárlóktól elzárva, elkülönült, nem jól látható helyen tartandók. Emellett engedélyeztek dohánytermékek értékesítésére létrehozott automatákat és a vásárlás korhatárát 18 évben határozták meg. ²² A dohánytermékek kereskedelmének korlátozását 1989-ben megerősítették, emellett a dohányzást korlátozták 1995-ben olyan helyszíneken, ahol magas a fiatalok aránya. (pl. óvoda, általános iskola stb.) ^{23, 24, 25} 2003 februárjában elfogadott törvény alapján szabályozták a termékek károsanyag-tartalmát, törvényi keretek között rögzítették, mit tekintenek dohányterméknek, mekkora a megengedett kátrány, nikotin és egyéb, egészségre ártalmas anyag tartalma. ²⁶ Valamennyi zárt téren tilos a dohányzás, mely a közforgalom számára nyitott, így olyanok is ott tartózkodhatnak, akik kiskorúak, illetve fokozott veszélynek vannak kitéve (gyermekek, időskorúak, betegek stb.), az erre a célra kijelölt helyeken lehet dohányozni, illetve a szabadtéren semmilyen korlátozás nincs érvényben a dohányzás korlátozásával kapcsolatban. ²⁷ A dohánytermékek nyomtatott és vásárlás helyén (point of sale advertising) történő reklámozása is tiltott. ²⁸

2013-2016-os időszakra Norvégia vezetése jóváhagyta és életbe léptette „*A dohánymentes jövő – Nemzeti stratégia a dohányzás szabályozása*” programot. Ebben a dokumentumban alapvető célként tűzték ki olyan társadalom létrehozását, mely nem szenved a dohányzás okozta ártalmaktól, annak életére nincs negatív hatással, így hosz-

²¹ <http://www.tobaccocontrollaws.org/legislation/country/norway/summary>

²² Act No. 14 of 9 March 1973 relating to Prevention of the Harmful Effects of Tobacco (the Tobacco Control Act)

²³ Regulations no. 1044 of 13 October 1989 concerning the prohibition against new tobacco and nicotine products

²⁴ Regulations no. 989 of 15 December 1995 on the prohibition of advertising of tobacco products etc.

²⁵ Regulations on environmental health in kindergartens and schools, etc.

²⁶ Regulations no. 141 of 6 February 2003 on the contents and labelling of tobacco products

²⁷ <http://www.tobaccocontrollaws.org/legislation/country/norway/sf-outdoor>

²⁸ <http://www.tobaccocontrollaws.org/legislation/country/norway/aps-regulated-forms>

szabb és jobb minőségű életet élhetnek. A programban részletezik, hogy naponta 5000 norvég állampolgár hal meg a dohányzás valamely szövődményében, a lakosság 28%-a jelenleg is dohányzik, 17%-uk napi rendszerességgel. Norvégiában a magas cigarettaárak és a káros hatások elkerülése érdekében kedvelt helyettesítő termék a snüssz (snus), melynek szintén egészségkárosító hatása van, noha nem akkora, mint a dohánynak.²⁹ Noha káros javak fogyasztása esetén nem feltétlen beszélhetünk racionális döntésről, a közgazdaságtan szerint a fogyasztó ilyenkor az azonos tulajdonságú termékek közül az olcsóbbat válassza, illetve a közgazdasági logika szerint hosszú távon kifizetődőbb felhagyni a szokással. (Varian, 2010) A norvég dohánytermék piacon a legnagyobb szegmens még mindig a cigaretta, az eladási érték 54,3%-át birtokolja, addig globális piacot tekintve ez az érték meghaladja a 85%-ot is.^{30, 31}

A svéd szakemberek megállapították, hogy az alacsonyabb iskolai végzettségűek körében magasabb a dohányosok aránya, így az általa okozott betegségek is nagyobb arányban sújtják őket.³²

1973-ban a 16-74 év közötti férfi lakosság több mint fele dohányzott, addig a nőknek több mint 30%-a. Az eltelt közel 40 év alatt a dohányosok száma Norvégiában szinte töretlenül csökkent – néhány évtől eltekintve -, mára a dohányzó 16-74 év közötti férfiak és nők aránya kis híján eléri a 15%-ot. Öröndetes hír, hogy az 1973-as dohányzást korlátozó törvényt elfogadták és ennek hatására a 16-24 év közöttiek napi szintű dohányzása 40-45%-ról 10-15%-ra esett vissza, emellett a nemzeti stratégiában rögzítésre került, hogy kiemelt figyelemmel kívánják megóvni a 2000 után született gyermekeket a dohányzásra való rászokástól, ezzel létrehozva egy dohányzásmentes országot.³³

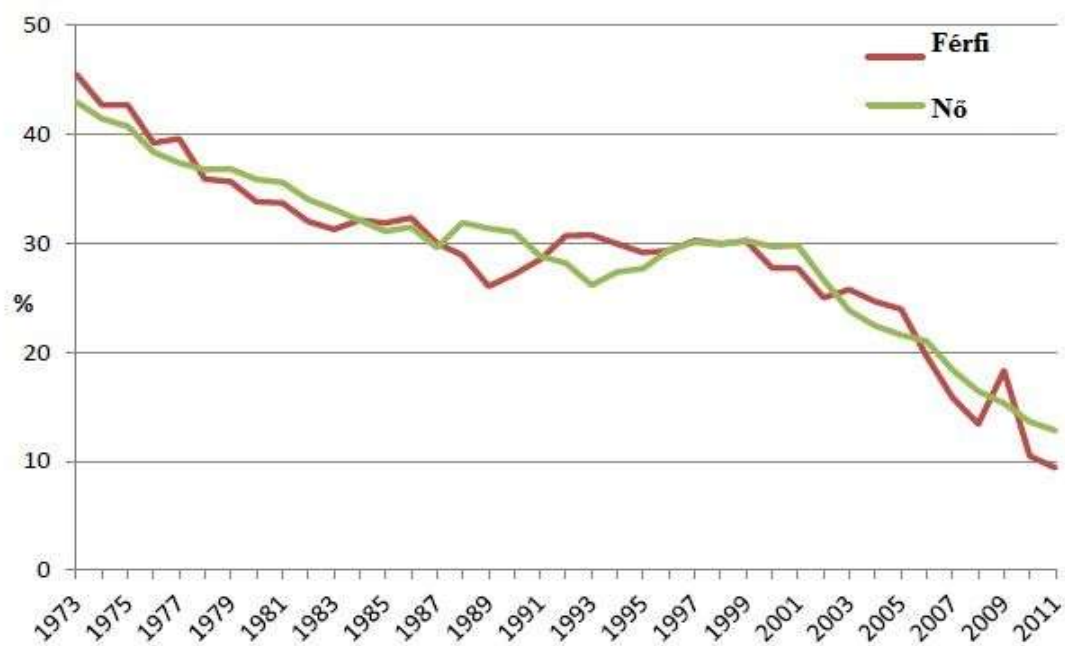
²⁹ A tobacco-free future: National strategy for tobacco control (2013-2016)

³⁰ MarketLine Profile Industry: Tobacco in Norway, August 2013

³¹ MarketLine Profile Industry: Global Tobacco, August 2013

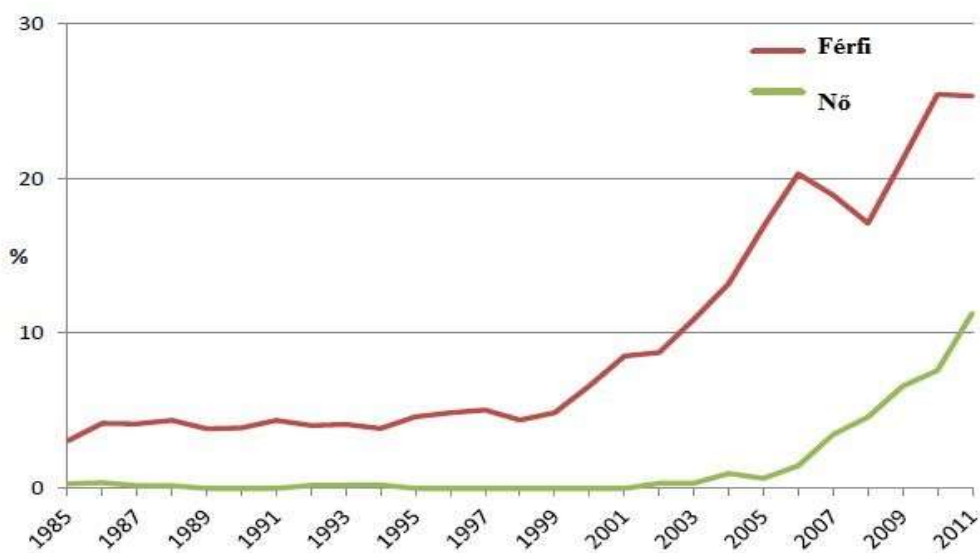
³² A tobacco-free future: National strategy for tobacco control (2013-2016)

³³ A tobacco-free future: National strategy for tobacco control (2013-2016)

13. ábra: Napi rendszerességgel dohányzó fiatalok (16-24 év) aránya Norvégiában (%)

Forrás: A tobacco-free future: National strategy for tobacco control (2013-2016)

14. ábra: Napi rendszerességgel snüsszt (snus) használó fiatalok (16-24 év) aránya Norvégiában (%)

Forrás: A tobacco-free future: National strategy for tobacco control (2013-2016)

A dohánytermékek függőséget kiváltó eleme miatt nehéz megszabadulni a függőségtől, sokan a már említett snüsszt használták, 2011-ben a 16-24 év közötti nők több mint 10, a férfiak csaknem 25%-a használja napi rendszerességgel.³⁴ Közgazdaságtani magyarázata van az ún. „*dohányzás-snüssz használat olló*” kinyílásának, mivel a kevésbé egészségkárosító és olcsóbb függőség kielégítés népszerűbb tevékenységgé növi ki magát, így a snüssz használatának többen válnak rabjává, míg a dohányosok száma a vizsgált időszakban jelentős csökkenést mutat.

Úgy vélem, a norvég szabályozás megfelelő, ugyanis az elmúlt közel fél évszázad alatt a dohányzásellenes tevékenységek elérték hatásukat, a dohányzásra kijelölt helyek csökkentésével, az egészségügyi ártalmak széles körű ismertetésével és a tudatos magatartásra neveléssel egyre kevesebben dohányoznak, mialatt az állam direkt módon piacsabályozást nem hajtott végre, a dohányzásból származó bevétel – mint a kereskedelmi bevétel - sok család számára jelent megélhetési forrást.

5. 2. Dohánytermékek piaca és szabályozása Hollandiában

Noha a globális dohánytermék piac 4,2%-kal bővült 2012-re, a holland piacot szerényebb, 2,4%-os növekedés jellemezte, a piaci értéke 5,7 billió dollárt tett ki. Az öt éves piaci prognózisok tekintetében a szakemberek 14%-os növekedést várnak, úgy vélik, a piaci érték 6,5 billió dollárra emelkedhet.³⁵

Hollandiában 1988-ban szabályozták első körben a dohányzást, illetve a nemdohányzók védelmét törvényi keretek közé szorították a „*Tobacco Act*” révén. Az ekkor hozott döntés mai szemmel nézve gyermekcipőben járt a szabályozás terén, pusztán a kormányzati épületekre, egészségügyi, oktatási és kulturális intézményekre korlátozódott, más helyszíneket, munkahelyeket nem érintette. Az egészségtudatos szemléletmód terjedése következtében 2004. év első napjától kezdve a munkahelyek zárt légtérű dohányzásra kijelölt helységein kívül minden más egységben megtiltották a dohányzást.³⁶ Közel négy évvel később újabb területeken korlátozták a dohányzást, innentől már nem csak szállodák, bárók, éttermek, de a vendéglátóipar, a sport és a kultúra területén dolgozók sincsenek kitéve dohányfüst ártalmainak, ugyanis 2008. július elsejétől átfogó tilalom van

³⁴ A tobacco-free future: National strategy for tobacco control (2013-2016)

³⁵ MarketLine Industry Profile: Tobacco in the Netherlands, August 2013

³⁶ http://www.eski.hu/new3/politika/zip_doc_2011/dohanyzas_korlatozas_hatasok.pdf

érvényben, így a zárt közforgalmú helyeken tiltott a dohányzás, de zárt dohányzóhelyiség kijelölhető. A 70m² alapterületet, illetve az önfoglalkoztató létesítményekre a korlátozás nem vonatkozik 2010 novembere óta. Dohányzóhelyet a törvény értelmében ott jelölhetnek csak ki, ahol nincs sem étel, sem italkiszolgálás. A „*liberalizmus hazájában*” számottevő eredményre nem hivatkozhatunk, mivel *lazítottak* a dohányzást korlátozó jogszabályon, így rövid távon a leszokási kísérletek száma, illetve ennek függvényében a sikeres leszokások száma növekedett meg, de számos helyen lehet dohányozni.³⁷ A 2008 júliusában életbelépő korlátozás hasonló volt, mint a jelenleg érvényben lévő magyarországi, tilos dohányozni közösségi közlekedési eszközökön, zárt légtérű munkahelyeken, közösségi helyeken (pl. egészségügyi intézmények), mely alól kivételt a dohányzásra kijelölt helyek képeznek.³⁸

Szakemberek véleménye szerint elkeserítő Hollandia dohányzással kapcsolatos törvényei, korlátozásai, nem illenek egy fejlett és egészségtudatos nyugati ország imázsába. 2008-as felmérés szerint a holland dohányosok 69,6%-a elfogadja, 22,9%-a elutasítja, míg 7,5%-a nem tudja megállapítani, hogy a passzív dohányzásnak kitett személyek esetében nagyobb a tüdőrák kialakulásának kockázata. Az adatok nemzetközi összehasonlításban kimondottan rosszak, Franciaország, Kanada, Egyesült királyság, de még Brazília is jobban teljesített a kérdőíves megkérdezésben Hollandiánál. Hiába alkotnak törvényt, annak betartatása elmarad, ameddig Franciaországban (95,8%), Kanadában (86,3%), Egyesült Királyságban (83%) többé-kevésbé sikeresen betartják és betartatják a nemdohányzók védelméről szóló törvényt, Hollandiában ez az arány csak 61,3%. Tehát a vizsgált helyek több mint harmadában vétkeznek az amúgy is laza szabályozás ellen. Marc Willemsen szerint felháborító, hogy a reklámot tiltó törvény, illetve a munkahelyi dohányzás tiltásának életbelépése 27 éven át váratott magára, valamint a gazdasági és egészségügyi kérdések a témában kimondottan vitatottak, és ebben a csatában gyakran a politika és a lobbi győz.³⁹

³⁷http://www.fokuszpont.dohanyzasviasszaszoritasa.hu/sites/default/files/legjobb_gyakorlatok_es_hatasuk_dohany_expozicio_ellen.pdf

³⁸http://ec.europa.eu/health/archive/ph_determinants/life_style/tobacco/documents/tobacco_implementation_en.pdf

³⁹ <http://stivoro.nl/wp-content/uploads/2012/docs/rapporten/wetgeving/Presentation%20Smokefree%20Symposium%2010Oct12%20Marc%20Willemsen.pdf>

5. 3. Nemzetközi összehasonlítás értékelése

Összességében megállapítható, hogy sem a túlságosan szigorú, sem a túlságosan engedékeny politika nem vezet célra, eredményeket maximum rövid távon realizálhatunk. Európai Unió 2010 előtt végzett, közel ezer fő megkérdezésével zajlott kutatásának főbb eredményeit az 1. számú táblázat foglalja össze.

1. táblázat: Dohányzási szokásokkal kapcsolatos kérdőív eredménye Magyarország, Norvégia és Hollandia vonatkozásában

	Napi rendszerességgel dohányzók	Alkalmi dohányosok	Már nem dohányzik	Sosem dohányzott	Mintaelemszám (N)
Magyarország	31,2%	4,7%	18,7%	45,43%	1006
Norvégia	20,7%	7,2%	23,6%	48,5%	1002
Hollandia	24,2%	3,8%	29,2%	42,9%	1003

Forrás: http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl_253_en.pdf alapján saját szerkesztés

A 1. táblázatból láthatjuk, hogy Magyarországon az ezredforduló előtt a dolgozatban értékelt országok közül itt volt a legmagasabb a dohányosok aránya, illetve itt a legalacsonyabb a sosem dohányzó személyeké. A kérdőív a 2010 előtti évek állapotát hitelesen szemlélteti, ekkor hazánkban kimondottan alacsony volt a cigaretta ára, a helyettesítő termékként használt nem cigaretta, szivar formájú, hanem rágódohány, illetve snüssz dohánytermékek aránya (0,5%) rendkívül alacsony volt. Ameddig abban az országban, ahol

ennek nagy hagyománya van, mint például Norvégiában, ott ez az arány 4,7%-os, ezt egyedül Svédország előzi meg 12,3%-kal. Általánosságban az is megállapítható, ahol csökkent a dohányzásra kijelölt helyek száma, illetve a dohányzást nagy mértékben korlátozták, ott a helyettesítő termékek részaránya magasabb a többi vizsgált országhoz képest. A kérdőív kitér a passzív dohányzásnak kitett polgárok vizsgálatára is, 2008-2009-ben hazánkban a munkahelyen átlagosan 5, vagy annál több órán át dohányfüstnek kitettek aránya a kérdőíves megkérdezés alapján 4,3%, mely a vendéglátóegységek nagy arányával magyarázható. Ugyanez az arány Hollandiában 2,4%, Norvégiában 1,4%, a statisztikák értelmében a legelkeserítőbb a helyzet Görögországban (14,7%), Bulgáriában (9,6%), illetve Cipruson (10,1%) volt.⁴⁰

Úgy vélem, a nemzetközi dohányzást korlátozó és kereskedelmet szabályozó törvények, irányelvek és jogszabályok áttekintésével láthatjuk, hogy a szabályozás valamennyi országban megkésett, lassú folyamat, melyet a tőkeerős dohányipari cégek vívnak ki karöltve a politikusok *„nemcselekvés politikájával”*. Összességében elmondható, amennyiben szigorítanak a dohányzásra vonatkozó szabályokon, akkor az állami szervek ellenőrzése mellett magas arányú lehet a törvény betartása, noha ez jelentős többletköltségekkel jár. Az alacsony betartási szint mindenki számára kedvezőtlen, mert létezik olyan törvény, amelyet senki nem érez magáénak. Amennyiben nem csak a dohányzás lehetőségét korlátozzák, hanem egyéb más keresletcsökkentő intézkedéseket vezetnek be, mint amilyen az ár növelése, mely leginkább a fiatalok piacra lépéstől rettentí el, alapvetően megnövelik a helyettesítő termékek iránti keresletet, ezek a termékek jelentősen olcsóbbak a piacon kapható dohánytermékeknél, makrogazdasági szinten az állam kevesebb jövedéki adóbevételt realizál, illetve a feketekereskedelem ugrásszerűen megnőhet.

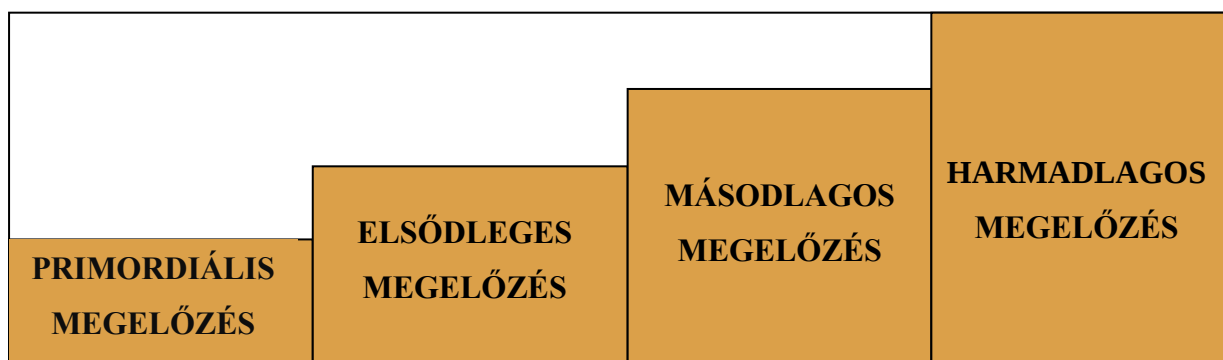
⁴⁰ http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl_253_en.pdf

VI. ÁRDISZKRIMINÁCIÓ ÉS PREVENCIÓ, AZ ALTERNATÍV MEGOLDÁSOK

Az eddigi fejezetekből láthattuk, hogy a dohányzás teljes korlátozása és a dohányosok számának nulla redukálása gyakran nem célja az államnak, mert jelentős adóbevételről esik el. Magyarországon a 2013 júliusában bevezetett trafikrendszer következtében átalakult a kiskereskedelmi forgalom, jelentősen csökkent az állam általános forgalmi adó és jövedéki adó bevétele is.⁴¹

Ha feltételezzük, hogy a politikai vezetés a lobbis hatására középtávon biztosan nem szeretné megszüntetni a dohánytermékek kereskedelmét, akkor alkalmazhatna a különböző fogyasztók esetén „árdiszkriminációt”. Az árdiszkriminációt nem saját céljaira használhatná fel, ami alapvetően a közgazdaságtan logikája, hanem a fiatalabbak számára magasabb áron kínálná a terméket. (Pepall et al., 2008) Így egyrészt a nagykorúvá válásig nem jutnának dohánytermékekhez, ami a trafik rendszer alapja is, valamint néhány %-kal magasabb áron vásárolnák meg a fiatalabbak a füstölni valót, mint az idősebb társaik. A fiatalok a legváltóságosabb termék fogyasztása tekintetében, ha ekkor könnyedén és olcsón megszerzi a fogyasztó a terméket, egy életre rabjává válhat, ugyanakkor a jelenlegi túlszabályozott rendszer sem kifizetődő nemzetgazdasági szinten, mivel jelentős adóbevételről esik el az állam. Az árdiszkrimináció is részben kijátszható úgy, hogy a függő fogyasztó mással vásároltatja meg a terméket, de ez hosszú távon nem kivitelezhető, illetve a fiatalabb fogyasztók kereslete jóval kisebb, mint az évek óta függő fogyasztóké.

⁴¹ http://hvg.hu/gazdasag/20131106_Tragikusan_alakult_a_cigaretta_adobevetel

15. ábra: Prevenció szintjei dohányzásnál

Forrás: Pikó (2013) alapján saját szerkesztés

A szabályozás *első lépcsőjét*, mint a *jogi szabályozás*, illetve a *kereskedelmi szabályozás*, valamint a *nem dohányzók védelme*, a magyar kormány – még ha vitatottan is – meglépte

Az *elsődleges megelőzés*, melybe az *egészségnevelés*, a *készségfejlesztés*, vagy az *attitűdformálás és önbizalom fejlesztése* tartozik, sajnos nem mindenki számára elérhető alternatíva, gyakran a környezeti tényezők rányomják bélyegüket társadalmunk fiatal tagjaira.

Magyarországon elsősorban a korlátozás és szabályozás érvényes, a *másodlagos* és *harmadlagos megelőzés* elhanyagolható jelentőséggel bír, így a dohányzásról való *érzelmi motiválás*, a *társas megerősítés*, illetve a *nemdohányzó lét fenntartása* nem jellemző.

A *harmadlagos megelőzés* alatt az *ártalom*, a *napi adag*, valamint a *nikotin csökkentését* említi a szakirodalom, ugyanakkor az állam véleménye határozott, dohányzókat és nemdohányzókat különböztet meg, ezek között nincs átmenet, *hiányzik a „gondoskodó állam”*, ennek helyébe a „szabályozó állam” lép.⁴²

⁴² http://www.szote.u-szeged.hu/magtud/magyar_ok/Karos_szenv_ea_7.pdf

VII. ÖSSZEFOGLALÁS

Összességében megállapítható, hogy a fejlődő országokban, valamint a szerényebb gazdasági teljesítményű gazdaságokban a dohányzás szabályozása lassú, vonatott folyamat, emellett a „*nemcselekvés politikája*” meghatározó. A dohányipari cégek jellemzően csak a '80-as, '90-es években ismerték el a dohányzást függőségként, illetve írták a betegségeket a dohányzás számlájára, a cégeknek az eddig tartó időszaka a gyorsan bővülő piacokkal jellemzett „*boldog békeidő*” volt.

Fontos megjegyezni, hogy a jelentős tőkeerővel bíró dohányipari cégek próbálják tisztára mosni kezeiket, weboldalaikon „*Felelős Vállalati Magatartás*” menüpont alatt olvasható álláspontjuk, azonban a valóság sokkal árnyaltabb képet mutat: számos adalékanyaggal próbálnak többletprofithoz jutni, illetve számukra az emberélet és közérzet pusztán másodlagos.⁴³ Továbbá *lobbi útján* éveken át elérték, hogy a dohányzást ne korlátozzák a közintézményekben, valamint keveset tettek a fiatalok felnőtté válásának visszaszorítása érdekében, mely érthető, ez a célcsoport képi a célcsoportot az elkövetkezendő néhány évtizedben. Amellett, hogy „*felelősségteljes*” és „*kockázatot vállaló*” felnőttek számára kínálnak élvezetet, a dohányipari cégeknek nem érdekük, hogy kivonuljanak egy ország piacáról és az teljesen füstmentes országgá váljon, hiszen ők is jelentős bevételtől esnének el, emellett az állam nem profitálna a magas jövedéki adókból, illetve a dohánytermékeken megfizetett általános forgalmi adótól is elesne.

Emellett kevés az a kezdeményezés Európa szerinti, valamint a globális szinten is, mely valódi választ kínálna az emberek egészségét veszélyeztető problémára, a dohányzásra. Szükséges lenne a megfelelő, globális szintű, ésszerű korlátozást bevezetni. Magyarország példáján keresztül láthatjuk, hogy az áremelkedéssel a feketekezelkedelem élénkül meg, illetve a szigorúbb korlátozások a helyettesítő termékek keresletét növelik meg, mely a fő cél elérését ugyan segíti, de a teljes problémára nem ad választ.

Úgy vélem, a magyarországi dohánypiac egy tollvonással történő átalakítása felesleges volt, a szigorúbb jogszabály, illetve hatékonyabb ellenőrzés mellett nem változtattak volna kiskereskedelmen, nem nehezítették volna meg az ebből élők életét. A hazai dohányzás szabályozása sem rövid, sem hosszú távon nem kívánja kiiktatni a dohánytermé-

⁴³

http://www.bat.hu/group/sites/BAT_82BLKL.nsf/vwPagesWebLive/DO82BLVH?opendocument&SKN=1

kek kereskedelmét, így lényegében az eladóhely megváltoztatása szükségtelen lépésnek bizonyult, melynek hatásai rövid távon mindenképpen negatívak, mind egyéni, mind makrogazdasági szinten. Ugyanis a függő fogyasztók a magas ár mellett is megvásárolják a termékeket, inkább másról mond le, illetve a feketekereskedelemmel során beszerzett dohányáruval nem javítják országunk gazdasági teljesítményét, további fölös erőforrásokat pazarol el a kormányzati szektor a szabályozás hatékony betartására.

Mindenképpen szükséges lenne a fiatalok egészség centrikus nevelése, emellett a függő fogyasztók nehéz helyzetét is orvosolni kellene, attól, hogy számukra lehetetlen helyzetet teremtenek, a probléma nem oldódik meg. Ahelyett, hogy a kormányzat büntetésekkel és korlátozásokkal él, véleményem szerint engedékenyebb politikát folytathatna a téren, hiszen a függő fogyasztók jelentős részének kellemetlenséget okoz, viszont nem mond le szenvedélyéről attól, hogy zárt helyeken tilos a dohányzás. Ugyanakkor szükség lenne innovatív alternatív megoldások átvételére is, hiszen emberéletekről van. A dohányzással vállalati szinten csökken a hasznos munkaidő, társadalmunk értékes tagjait veszítjük el a betegségek következtében, valamint a függő fogyasztók gyakran megalázva érezhetik magukat a számukra nehezen elfogadható szabályozás miatt.

Jelenleg egyeztetések folynak egy merőben újszerű és sokak által egészségesebbnek titulált alternatíva, az elektromos cigaretta elfogadtatására. Az Európai Parlament 1. szinten elfogadta, hogy ezek a termékek ne gyógyszerként jegyezzék be, hanem alternatív megoldást kínálnak a kialakult globális szintű krízisre. Az Európai Parlament felé benyújtott 170. számú módosító javaslat indoklása a következő: *„Az értesítési eljárás uniós szinten biztosítja az e-cigaretták jobb ellenőrzését, es egyidejűleg lehetővé teszi, hogy továbbra is elérhető legyen ez a - leszokást segítő es más dohánytermékekénél sokkal kevésbé káros - nikotintartalmú termék.”*⁴⁴ Természetesen a dohányipar lobbija, valamint a csökkenő jövedéki adóbevétel miatt kevés politikus támogatja ezt az elképzelést, hiszen rövid távon *„a pénz az úr”*.

⁴⁴ <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-%2F%2FEP%2F%2FNONSGML+AMD+A7-2013-0276+169-170+DOC+PDF+V0%2F%2FHU>

IRODALOMJEGYZÉK

Szakirodalom

- Bayer, J. (1999): A politikatudomány alapjai, Napvilág Kiadó, Budapest,
- Bíró, Gy. (2009): Jogi ismeretek nem jogász hallgatók számára, Miskolci Egyetem, Miskolc
- Bod, P. Á. (2006): Bevezetés a gazdaságpolitikába, Aula Kiadó, Budapest,
- Bozsik, S. (2013): Pénzügytan előadásvázlatok, Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar, Miskolc
- Fellegi, M. (2013): Adózási ismeretek előadásanyag, Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar, Miskolc,
- Global Tobacco - MarketLine Industry Profile – August 2013,
- Heidenheim, J., Lecló, A-H., Adams, C. T. (1990): Comparative Public Policy. The Politics of Social Choice in America, Europe and Japan. 3rd Edition, St. Martin's Press, New York,
- Honvári, J. (2006): XX. századi magyar gazdaságtörténet, Aula Kiadó, Budapest,
- Ilonka, M. (2004): Az adózás története az őskortól napjainkig, Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó, Budapest,
- Kovács, I. (2011): Szabályozásgazdaságtan előadásvázlat, Debreceni Egyetem Közgazdaság- és Gazdaságtudományi Kar, 2011/2012. tanév, Debrecen
- Nagy, Sz. (2011): Fogyasztói magatartások elemzése előadásanyag, Miskolci Egyetem, Miskolc,
- Pepall, L., Richards, D. J., Norman, G. (2008): Piacelmélet – Modern megközelítés gyakorlati alkalmazásokkal, HVG ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest,
- Pikó, B. (2013): Káros szenvedélyek magatartástudományi alapjai 7. előadás, Szegedi Tudományegyetem - Általános Orvostudományi Kar – Magatartástudományi Intézet, Szeged
- Smith, A. (1776): An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations,
- Stigler, G. S. (1971): The Theory of Economic Regulation, The University of Chicago, Chicago.
- Tobacco in Europe – MarketLine Industry Profile (2013) – August 2013,
- Tobacco in Hungary – MarketLine Industry Profile (2013) – August 2013,
- Tobacco in the Netherlands – MarketLine Industry Profile (2013) – August 2013,
- Tobacco in Norway – MarketLine Industry Profile (2013) – August 2013,
- Varian, H., R. (2010): Mikroökonómia középfolon, Akadémiai Kiadó, Budapest,
- Varga, B. M., Domán, Cs., Szilágyi R. (2009): Statisztikai elemzések alapjai II., Economix Kiadó, Miskolc
- World Health Organization (2011) - WHO REPORT on the global TOBACCO epidemic, Warning about the dangers of tobacco

Jogszabályok, rendeletek

31/1980-as számú Egészségügyi Minisztérium rendelete

1992. évi XXII. törvény: *A munka törvénykönyve*

1996. évi I. törvény: *A rádiózásról és televíziózásról*

1997. évi CLIV. törvény

1999. évi XLII. törvény: *A nemdohányzók védelméről és a dohánytermékek fogyasztásának, forgalmazásának egyes szabályairól*

2012. évi CXXXIV. törvény „*A fiatalkorúak dohányzásának visszaszorításáról és a dohánytermékek kiskereskedelméről*”

181/2013. (VI. 7.) Korm. rendelet: „*A dohánytermék-kiskereskedelmi tevékenységhez kapcsolódó engedélyezési eljárás egyes szabályairól*”

Act No. 14 of 9 March 1973 relating to Prevention of the Harmful Effects of Tobacco (the Tobacco Control Act)

<http://www.tobaccocontrolaws.org/files/live/Norway/Norway%20-%20Tobacco%20Ctrl.%20Act.pdf> (letöltve: 2013. november 6.)

Dohánytermékek és kapcsolódó termékek gyártása, kiszerelése és értékesítése – Európai Parlament, 170. sz. módosító javaslat

<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-%2F%2FEP%2F%2FNONSGML+AMD+A7-2013-0276+169-170+DOC+PDF+V0%2F%2FHU> (letöltve: 2013. november 9.)

Regulations no. 1044 of 13 October 1989 concerning the prohibition against new tobacco and nicotine products

<http://www.tobaccocontrolaws.org/files/live/Norway/Norway%20-%20No%20New%20Products%20Regs.pdf> (letöltve: 2013. november 6.)

Regulations no. 141 of 6 February 2003 on the contents and labelling of tobacco products

<http://www.tobaccocontrolaws.org/files/live/Norway/Norway%20-%20Labeling%20Regs.pdf> (letöltve: 2013. november 6.)

Regulations no. 989 of 15 December 1995 on the prohibition of advertising of tobacco products etc.

<http://www.tobaccocontrolaws.org/files/live/Norway/Norway%20-%20Advertising%20Regs.pdf> (letöltve: 2013. november 6.)

Regulations on environmental health in kindergartens and schools, etc.

<http://www.tobaccocontrolaws.org/files/live/Norway/Norway%20-%20Kindergarten%20and%20School%20Regs.pdf> (letöltve: 2013. november 6.)

Internetes hivatkozások

2013. évi I. törvény a fiatalok dohányzásának visszaszorításáról és a dohánytermékek kiskereskedelméről szóló 2012. évi CXXXIV. törvény, valamint a jövedéki adóról és a jövedéki termékek forgalmazásának különös szabályairól szóló 2003. évi CXXVII. törvény módosításáról

<http://nemzetidohany.hu/vonatkozo-jogszabalyok/2013-evi-i-torveny-a-fiatalok-dohanyzasanak-visszaszoritasarol-es-a-dohanytermek-kiskereskedelmerol-szolo-2012-evi-cxxxiv-torveny-valamint-a-jovedeki-adorol-es-a-jovedeki-termek-forgalmaz/> (letöltve: 2013. november 2.)

A dohányzás törvényi szabályozása az Európai Unió tagországaiban és a dohányzás korlátozására irányuló törvények hatásai – Szakirodalmi összefoglaló

http://www.eski.hu/new3/politika/zip_doc_2011/dohanyzas_korlatozas_hatasok.pdf (letöltve: 2013. november 8.)

A tobacco-free future: National strategy for tobacco control (2013-2016)

http://www.regjeringen.no/pages/1664238/National_strategy_tobacco.pdf (letöltve: 2013. november 6.)

British American Tobacco: Felelős Vállalati Magatartás

http://www.bat.hu/group/sites/BAT_82BLKL.nsf/vwPagesWebLive/DO82BLVH?opendocument&SKN=1 (letöltve: 2013. november 9:))

Élet az Európai Unióban: Életminőség – PPS-ben kifejezett GDP/fő

http://europa.eu/about-eu/facts-figures/living/index_hu.htm (letöltve: 2013. november 7.)

Family Smoking Prevention and Federal Retirement Reform

<http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/PLAW-111publ31/pdf/PLAW-111publ31.pdf> (letöltve: 2013. november 1.)

Fókuszpont: Dohányzás visszaszorítása - Nemzetközi áttekintés

http://www.fokuszpont.dohanyzasvisszaszoritasa.hu/sites/default/files/legjobb_gyakorlatok_es_hatasuk_dohany_expozicio_ellen.pdf (letöltve: 2013. november 8.)

GfK Hungária: Újra nő a dohánytermékek feketepiac

http://www.gfk.hu/pressreleases/press_releases/articles/010483/index.hu.print.html (letöltve: 2013. november 5.)

HVG Online: Itt az 1000 forintos cigi

http://hvg.hu/gazdasag/20130812_Itt_az_1000_forintos_cigi (letöltve: 2013. november 2.)

HVG Online: Most is dohányoznak a magyarok, csak másképp

http://hvg.hu/itthon/20130927_Most_is_dohanyoznak_a_magyarok_csak_maske (letöltve: 2013. november 5.)

HVG Online: Tragikusan alakult a cigaretta jövedéki adóbevétele

http://hvg.hu/gazdasag/20131106_Tragikusan_alakult_a_cigaretta_adobevetel (letöltve: 2013. november 8.)

Implementation of Smoke-free Laws in the EU: Measures by EU Member State – May 2010

http://ec.europa.eu/health/archive/ph_determinants/life_style/tobacco/documents/tobacco_implementation_en.pdf (letöltve: 2013. november 8.)

International Cigarettes Prices

<http://www.cigaretteprices.net/> (letöltve: 2013. október 23.)

Központi Statisztikai Hivatal: 3.6.3. Egyes termékek és szolgáltatások éves fogyasztói átlagára (1996–) [Ft]

http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qsf003a.html?448 (letöltve: 2013. november 2.)

Központi Statisztikai Hivatal: 3.6.5. Fogyasztóiár-indexek a kiadások részletes csoportjai szerint (2000–)

http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qsf005.html (letöltve: 2013. november 2.)

Központi Statisztikai Hivatal: 4.4.11. A kiskereskedelmi eladási forgalom főbb árucsoportonkénti megoszlása [%]

http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_okfb001.html (letöltve: 2013. november 2.)

Nemzeti Dohánykereskedelmi Zártkörűen Működő Részvénytársaság: Díjakkal kapcsolatos kérdések – 1. A kiskereskedelmi árásra vonatkozó kérdések

<http://nemzetidohany.hu/hasznos-informaciok/dijakkal-kapcsolatos-kerdesek/> (letöltve: 2013. november 5.)

Nemzeti Dohánykereskedelmi Zártkörűen Működő Részvénytársaság: Dohánybolttal kapcsolatos kérdések – 10. Marketing

<http://nemzetidohany.hu/hasznos-informaciok/gyik/dohanyboltal-kapcsolatos-kerdesek/> (letöltve: 2013. november 10.)

Országos Kereskedelmi Szövetség: Trafik vs. kis élelmiszerbolt

http://www.oksz.hu/dohany_04.29..htm (letöltve: 2013. november 2.)

Országos Kereskedelmi Szövetség: Trafikból nagyáruház? Keserű lesz a trafik-fagyi?

http://www.oksz.hu/TRAFIK_130709.htm (letöltve: 2013. november 2.)

Portfólió – Makrogazdaság: Közel 40 százalékos visszaesés a dohányforgalomban

http://www.portfolio.hu/gazdasag/kozel_40_szazalekos_visszaeses_a_dohanyforgalomban.189419.html (letöltve: 2013. november 5.)

Rubicon Online: A modern politikai irányzatok kialakulása

http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_modern_politikai_iranyzatok_kialakulas_a (letöltve: 2013. november 8.)

Solt K. (szerk.): Mikroökonómia. Káros javak. Apertus Közalapítvány

http://e-learning.sze.hu/MikroTK/m2/o2_10105.html (letöltve: 2013. október 23.)

Survey on Tobacco: Analytical report

http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl_253_en.pdf (letöltve: 2013. november 8.)

Tobacco Control Law: Country detail for Norway

<http://www.tobaccocontrolaws.org/legislation/country/norway/summary> (letöltve: 2013. november 6.)

Tobacco Control Law: Regulated Forms of Advertising, Promotion and Sponsorship in Norway

<http://www.tobaccocontrolaws.org/legislation/country/norway/aps-regulated-forms> (letöltve: 2013. november 6.)

Tobacco Control Law: Smoke Free Status of Outdoor Places in Norway

<http://www.tobaccocontrolaws.org/legislation/country/norway/sf-outdoor> (letöltve: 2013. november 6.)

Tobacco Control Policy in the Netherlands – A Short History by Marc Willemsen. Maastricht University (MU), CAPHRI School for Public Health and Primary Care

<http://stivoro.nl/wp-content/uploads/2012/docs/rapporten/wetgeving/Presentation%20Smokefree%20Symposium%2010Oct12%20Marc%20Willemsen.pdf> (letöltve: 2013. november 8.)